

ӨМНӨХ ҮГ

“Иргэн баян бол улс баян” хэмээх үг буй. Үүний цаана иргэн бүр эрх үүргээ ухамсарлан, өөрийн амьдрал ахуйдаа эзэн болж чадвал улс орны хөгжил сайн сайхан байхыг өгүүлж буй хэрэг билээ. Нөгөө талаас, аливаа улсын хөгжлийн эрхэм зорилго бол ард иргэдийнхээ сайн сайхан аж байдлыг дээшлүүлэх явдал байдаг. Энэ зорилгод хүрэхэд улс орон эдийн засгийн хувьд чадамжтай, хувь хүмүүс санхүүгийн хувьд чадамжтай байх нь илүү чухаг. Төр засаг дангаараа ажиллаад энэ зорилгыг биелүүлэх боломжгүй, гагцхүү үүнд иргэн бүрийн үүрэг, хувь нэмэр, идэвх санаачлага, оролцоо хэрэгтэй юм.

Иймээс Монголбанк, Сангийн яам, Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам, Санхүүгийн зохицуулах хороо хамтран Дэлхийн банкны техник туслалцааны хүрээнд “Олон нийтийн санхүүгийн суурь мэдлэгийг дээшлүүлэх дунд хугацааны хөтөлбөр”-ийг боловсруулан Санхүүгийн тогтвортой байдлын зөвлөлөөр 2015 онд батлуулаад байна. Энэхүү хөтөлбөрийн үр дүнд хувь хүн Та өөрийн санхүүгээ зөв удирдан жолоодох, тухайлбал, хувь хүний санхүүгийн талаарх үндсэн

ойлголт, тодорхойлолтууд, орлого, зарлагаа тооцоолох, хянах, хуримтлал, хадгаламжтай болох, хөрөнгө мөнгөө зарцуулахтай холбогдон гарч болох аливаа эрсдэлт байдлаас сэргийлэх, хамгаалах, эдийн засаг, санхүүтэй холбоотой зөв, оновчтой шийдвэр гаргах зэрэг өөрийн өдөр тутмын болоод ирээдүйн эдийн засгийн амьдралд нэн шаардлагатай, мэдвэл зохих хувь хүний санхүүгийн мэдлэг, ур чадварыг эзэмших юм.

Бид хязгаарлагдмал нөөцөөр хязгааргүй хэрэгцээгээ хангахыг тэмүүлдэг. Тэгвэл хэрэгцээгээ бүрэн хангахын тулд хязгаарлагдмал нөөц, хөрөнгө мөнгийг зөв зарцуулахтай холбоотой хувь хүний санхүүгийн төлөвлөлт танд маш чухал. Хувь хүн та өөрийн бүхий л талын нөөц бололцоог ашиглах, нийгэм, эдийн засаг, санхүүгийн үйлчилгээний талаарх өөрт хэрэгтэй мэдээлэл олж авах, мэдээлэлдээ тулгуурлан шийдвэр гаргах, сонголт хийхдээ хэрэглэх зөв мэдлэг, хандлага, ур чадвар, зан үйл, дадал зуршлыг энэ гарын авлагаас олж авна гэдэгт бид найдаж байна.

МОНГОЛБАНК
ОЛОН НИЙТИЙН БОЛОВСРОЛ, МЭДЭЭЛЛИЙН ТӨВ

1. ӨРХИЙН ТӨСӨВ, ТҮҮНИЙ БҮТЭЦ

www.sankhuugiinbolovsrol.mn

Долоо хэмжиж, нэг огтол.

(Монгол ардын зүйр цэцэн үг)

Монгол улс зах зээлийн харилцаанд шилжсэнээр нийгэм эдийн засгийн болон өрх гэрийн амьдралд ихээхэн өөрчлөлт гарсан. Өрх гэр бүл бол хүний хөгжил, төлөвшлийн анхдагч орчин, нийгмийн үндсэн нэгж, соёл, зан заншил, уламжлал өвлөгдөн шинэчлэгдэх, аж төрөх ёсны бичил ахуй мөн.

Өрх гэр: Нэг орон байранд амьдардаг, нэгдмэл төсөвтэй, амьдралын наад захын хэрэгцээгээ хамтдаа хангадаг хүмүүсийн нэгдэл юм.

Өрхийн орлого, зардлыг тооцож, төсөвлөх нь өрхийн гишүүдийн сэтгэл ханамжийг дээшлүүлэх, хүртээмжтэй хуваарилалт хийх, хуримтлалыг бий болгоход ихээхэн ач холбогдолтой юм. Төсвийг өрхийн гишүүдийн хэрэгцээнд хуваарилах мөнгөний тооцоолол, төлөвлөгөө гэж ойлгоно.

Өрхийн төсөв: Мөнгөн хөрөнгийг бүртгэж, захиран зарцуулах тоон төлөвлөгөө юм. Хамгийн энгийн байдлаар тодорхойлбол, өрхийн мөнгөн орлого, зарлагын төлөвлөгөөг өрхийн төсөв гэнэ.

Өрхийн төсвийн зорилго нь өрхийн гишүүдийн материаллаг болон оюун санааны хэрэгцээг өрхийн хязгаарлагдмал нөөцөөр бүрэн дүүрэн хангахад чиглэдэг. Иймээс өрхийн төсвийн гол үүрэг нь өрхийн орлогыг зөв, үр ашигтай хуваарилж, зарцуулахад оршдог. Мөнгөө зөв зүйлд зарцуулж, хуримтлал үүсгэхийн тулд төсөв зохиож, төсвийн дагуу зарцуулах хэрэгтэй. Өөрөөр хэлбэл, мөнгө санхүүгээ зөв удирдаж, амьдралаа ухаалгаар авч явахад тань өрхийн төсөв тусална.

ТАНЫ МЭДЛЭГИЙН САНД

Монгол улс 1935 онд 198792 өрхтэй байсан бол 2015 онд 859106 болж өдгөө 80 жилийн хугацаанд 4,3 дахин нэмэгджээ. Үүнээс улсын нийт хүн ам 3100000 гэж үзвэл нэг өрхөд 3-4 хүн ногдож байна. Өрхийн тоо, түүний бүтэц, ам бүлийн тоо нь хүн ам зүйн үндсэн үзүүлэлтүүдийн нэг мөн.

Төсөв нь орлого, зарлага гэсэн үндсэн бүтэцтэй байх бөгөөд өрхийн төсвөөс тухайн өрхийн гишүүдийн олж буй орлого (жишээлбэл, цалин хөлс),

мөнгөний зарцуулалт, хуримтлал, хадгаламж, өр төлбөрийн хэмжээг Зураг 1-ээс харж болно.

Зураг 1. Өрхийн төсвийн үндсэн ойлголтууд

Гэр бүлийн гишүүдийн нас, хүйс, боловсрол, эрхэлж буй ажил, мэргэжил зэргээс хамаараад өрхийн орлого харилцан адилгүй эх үүсвэрээс бүрддэг. Зарим өрхийн орлого зөвхөн цалин,

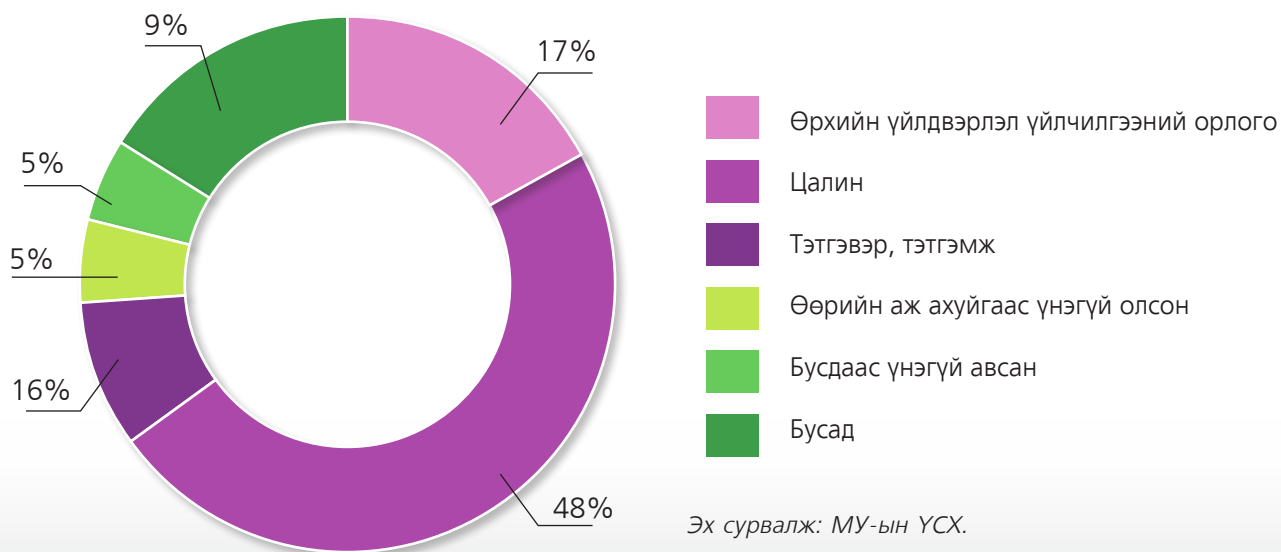
хөдөлмөрийн хөлсний орлогоос бүрддэг бол заримынх нь бизнесийн, түрээсийн гэх мэт олон төрлийн орлогын эх үүсвэртэй байна.

Зураг 2. Өрхийн орлогын ангилал

Өрхийн орлогыг олон шинжээр ангилж болох бөгөөд Зураг 2-т үзүүлсэн ангилал нь ХХОАТ-ын зорилгоор ангилсан ангилал юм. Үүнээс гадна жил бүр МУ-ын ҮСХ-ноос өрхийн сарын дундаж орлогын бүтцийг тодорхойлон гаргадаг. Үүнийг Зураг 3-аас харна уу.

Зураг 3. Монгол Улсын нэг өрхийн сарын дундаж орлогын бүтэц /2015 он/

Өрхийн орлогыг гэр бүлийн гишүүдийн хэрэгцээг хангахад зарцуулдаг. Өрхийн орлого хязгаарлагдмал, хэрэгцээ хязгааргүй байдаг тул гишүүдийн өсөн нэмэгдэж буй хэрэгцээ, амь зуулгыг хангахын тулд өрхийн орлогыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай болдог.

Үүний тулд өрхийн боломж, гишүүдийн тоо, бүтэц, нас, хүйсийн онцлогоос хамаарч орлого нэмэгдүүлэх боломжийг ашиглах хэрэгтэй. Өрхийн орлогыг нэмэгдүүлэх боломжийг Зураг 4-өөс харна уу.

Зураг 4. Өрхийн орлого нэмэгдүүлэх боломж

- Өрхийн аж ахуй эрхлэх
- Төсөл бичих, бизнес эрхлэх
- Төсөл, хөтөлбөрт хамрагдах
- Өрхийн гишүүдийг мэргэжилтэй болгох, боловсролыг дээшлүүлэх
- Ажил хөдөлмөр эрхлэх
- Хуримтлалтай болох
- Хөрөнгө оруулалт хийх

Манай улсын нийт өрхийн сарын орлогыг ангилж үзэхэд тал хувь нь сарын 700000 төгрөгөөс бага орлоготой байгаа бол 13 хувь нь тэднээс 2-3 дахин их орлоготой байна. Олохоосоо илүү ухаалаг зарцуулалт хийх нь санхүүгийн хүнд байдлаас гарах гарц байх болно. Иймээс өрхийн төсөв зохиоход зардлын төсөв чухал ач холбогдолтой. Зардлаа төлөвлөхдөө мөнгөө хэрэгцээт зүйлд зарцуулах, мөнгө хэмнэх боломжуудыг ашиглахад анхаарах хэрэгтэй.

2. ӨРХИЙН ТӨСӨВ ЗОХИОХ АРГАЧЛАЛ

Өрхийн төсөв зохиохдоо хамгийн багадаа 3 сарын турш орлого, зарлагаа нэг бүрчлэн бүртгэсэн байх ёстой. Бидний хамгийн гол асуудал бол орлого, зарлагаа бүртгэж хөтөлдөг байх явдал юм. Өрхийн орлого, зарлагаа бүртгэснээр та ашиг, алдагдал болон цэвэр хөрөнгийн дүнгээ тооцож чадна. Энд өрхийн гишүүд ямар нэгэн хэмжээнд бүгд оролцоотой байх ёстой. Төсвөө хэлэлцээд шийдвэрлэсэн бол аль болох чанд баримтлах нь зүйтэй.

Санхүүгийн сахилга бат сайтай өрхүүд улирал, хагас болон бүтэн жилээр өрхийн төсвийн төлөвлөгөөгөө гарган мөрддөг. Үүний тулд ихээхэн хэмжээний орлого, зарлагаа урьдчилж тооцоолсон байна. Өрхийн төсвөө тогтмол хөтлөх явцдаа тодорхой хугацаанд хянаж, шинжилгээ хийгээд өнгөрсөн хугацаанд ямар зүйлд мөнгө их зарцуулсан, юунаас хэмнэлт гаргаж чадсан гэдгээ дүгнэж байх шаардлагатай.

Энэ үйл явцад хамгийн чухал нь өрхийн гишүүн бүр тооцоотой байх хандлагын болоод үйлийн өөрчлөлт бий болгож байвал үр дүн харагдана.

Зураг 5. Өрхийн төсөв зохиох үе шат

Өрхийн төсөв зохиох хэд хэдэн арга байдаг бөгөөд Зураг 6-д өргөн ашигладаг, нийтлэг аргуудыг харууллаа.

Зураг 6. Өрхийн төсөв зохиох аргачлал

Дугтуйт төсвийн арга

Зардлын төрөл бүрээр дугтуй бэлтгэн өрхийн төсвийн тооцоогоо хуваарилж, төлөвлөгөөтэй зарцуулах арга юм. Америк болон Солонгос, Хятад улсуудад их хэрэглэгддэг. Энэ арга олон гэр бүлд үр ашгаа өгч чадсан байдаг. Дугтуйт төсвийн аргыг хэрэгжүүлэхийн өмнө орлого, зарлагаа бүртгэх бөгөөд түүнд үндэслэн орлого, зарлагаа төлөвлөнө. Өрхийн орлогыг

зарцуулахын өмнө бага ч гэсэн мөнгийг хуримтлалдаа тогтмол хийсний дараа хэрэглээнд хуваарилна. Орлого хэрэглээнээс илүү гарвал хадгаламжаа нэмэгдүүлэх нь зүйтэй.

Энэ аргын гол агуулга бол өдөр болон сараар нийтлэг гардаг зардлуудаа тус тусад нь дугтуйнд хийнэ. Жишээ нь: Хоол хүнс 200000 төгрөг, унаа тээвэр 75000 төгрөг, өр зээл 280000 төгрөг, хадгаламж 200000 төгрөг гэх мэт.

Компьютерийн системийн арга

Манай улсын хувьд орлогын хэмжээ их байсан ч хэрэглээндээ захирагдаж, орлогоосоо давсан зарлага гарган, улмаар хуримтлуулах, хадгалах боломжгүй болох тохиолдол элбэг. Дундаж орлоготой гэр бүлүүдийн хувьд ядуу, эмзэг байдалд өртөх магадлал өндөр байдаг гэж статистик судалгаагаар гаргасан байна. Энэ нь магадгүй тэдний хэрэглээ өндөр байдагтай холбоотой юм. Энд мөнгөө зөв менежменттэй зарцуулах нэг аргыг танилцуулья.¹

Өрхийн төсвөө зохиохдоо тодорхой түвшинд алхамчлах хэрэгтэй. Жишээ нь: Өрхийн орлого, зарлагаа бүртгэх, зарлагын түүхээ дүгнэж, тэвчиж болох зардлаа олж илрүүлэн, өрхийн төсвөө зохиох, өрхийн төсвөө чанд мөрдөн санхүүгийн сахилга баттай байх.

Өрхийн төсвийн үндсэн зарчим

- ▶ Өрхийн төсвөө нэг байлгаж, шийдвэрийг хамтдаа хэлэлцэж гаргах;
- ▶ Хадгаламжийн дансаа хоёр хүний нэртэй, мөн хоёр хүний гарын үсэгтэй байлгах;
- ▶ Аль болох зээлгүй байхыг эрмэлзэх;

¹ Оюунсүрэн, Б.(2014). Гэр бүлийн эдийн засгийн боловсрол. х.73.

3. ӨРХИЙН ТӨСӨВ ХӨТЛӨЛТИЙН ДАВУУ ТАЛ, АЧ ХОЛБОГДОЛ

Өрхийн төсөв хөтлөлтийн байдал Монгол Улсад хангалтгүй байна. 2010-2013 оны хооронд хийсэн түүвэр судалгаанаас харвал, өрхийн төсөв хөтлөлтийн байдал:

- ▶ Өрхийн төсөв огт хөтөлдөггүй 70 хувь;
- ▶ Өрхийн төсвөө хааяа бүртгэдэг 25 хувь;
- ▶ Өрхийн төсвөө бүрэн хөтөлдөг 5 хувь байна.

Өрхийн төсвөө хөтөлснөөр дараах давуу талтай. Үүнд:

- ▶ Гэр бүлд санхүүгийн маргаан гарахгүй, эхнэр, нөхөрт итгэлцэл бий болно.
- ▶ Гэр бүл бүх гишүүдийн хэрэгцээг хангах төлөвлөгөөтэй болно. Өрхийн төсвийн орлого, зарлага тэнцэх үү, үгүй юу? гэдгийг шийдвэрлэхэд хэрэгцээтэй материал нь болж байдаг. Өрхийн төсвийн бүртгэлийн дэвтэрт

орлогын агуулга ба түүний шинж чанарыг сайн бүртгэснээр өрхийн төсвийн орлого, зарлага тэнцэх үү гэдгийг шийдвэрлэж байдаг.

- ▶ Нийгэм эдийн засгийн эрсдэлийг даван туулах арга замаа хайхад тусална.
- ▶ Өрх өөрийн төсвийн онцлог чанар, дадал зуршил, хэрэглээний өөрчлөлтийг харж болно.
- ▶ Санхүүгийн зорилготой болж төлөвлөгдсөн тооцоотой амьдралыг зохиоход хялбар болдог.

Өрхийн төсвөө хөтлөхгүй байх нь дараах сөрөг талтай. Үүнд:

- ▶ Өөрийн гэр бүлийн санхүүгийн онцлог чанарыг мэдэхгүй, хэт үрэлгэн зардал их гаргадаг.
- ▶ Гэнэтийн эрсдэл төлөвлөгөөгүй зардал гарах үед гэр бүлийн амьдрал хүндрэлд орно.

- ▶ Гэр бүлд санхүүгийн маргаан хөтөлдөг өрхийг бодоход илүү их гарна.
- ▶ Гэр бүл дэх гишүүдийн хэрэгцээ нь хангагдахгүйн улмаас зөрчил бий болно.
- ▶ Өдөр тутмын тооцоогүй амьдрал нь ирээдүйн эдийн засгийн эмзэг, ядуу байдалд хүргэх нь элбэг.

- ▶ Өрхийн төсөв хөтлөхгүй байх нь хадгалах, хуримтлуулах сэтгэлгээг бий болгохгүй байх хандлагатай юм.

Мөнгө их олдог хүн бүр баян байдаггүй. Харин хэрхэн яаж зарцуулахаас л хамаарна. Өнөөдөр та хэр зэрэг хөрөнгөтэй хүн бэ? Та дараах загварын дагуу өөрийн хөрөнгө болон өр төлбөрөө тодорхойлно уу.

Хүснэгт 1. Хөрөнгө ба өр төлбөр

	Хөрөнгө (А)		Өр төлбөр (Б)	
1	Бэлэн мөнгө		Хувь хүнд төлөх өр	
2	Хадгаламж		Банкны зээл	
3	Авлага		Ус, цахилгааны төлбөр	
4	Хашаа байшин			
5	Газар			
6	Автомашин		Бусад өр төлбөрүүд	
7	Мал		Өр төлбөрийн дүн	
	Хөрөнгийн нийт дүн		Цэвэр хөрөнгө(В)	

Цэвэр хөрөнгийн хэмжээг олохдоо хөрөнгийн нийт дүнгээс өр төлбөрийн нийт дүнг хасна. Өөрөөр хэлбэл, **В=А-Б** гэсэн томъёог ашиглана.

Та өрхийн төсвөө цахим байдлаар хөтлөх бол www.sankhuuginbolovsrol.mn хаягаар орж нэмэлт мэдээлэл авч ашиглах боломжтой.

ТАНЫ МЭДЛЭГТ

Өрхийн орлогын талаарх бүрэн мэдээлэл байхгүй үед түүнийг төлөөлж чадахуйц бусад үзүүлэлтүүдийн тусламжтайгаар амьжиргааны түвшинг үнэлэх аргыг орлогыг орлуулан тооцох арга гэнэ. Энэхүү аргачлалыг Нийгмийн халамжийн тухай хуулийн 3.1.2-т заасны дагуу ҮСХ-ны дарга, Нийгмийн хамгааллын сайд хамтран 2010 оны 4 дүгээр сарын 5-ны өдрийн 58/36 дугаар тушаалаар баталсан. Мөн Монгол Улсын Засгийн газраас 2012-2015 онд “Өрхийн хөгжлийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр”-ийг батлан хэрэгжүүлсэн.

Хүснэгт 2. Өрхийн зарлагыг бүртгэх маягт²

№	Үзүүлэлтүүд	Хугацаа /сараар/																														
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	
Хүнсний бараа	Талх, гурил, будаа																															
	Мах, махан бүтээгдэхүүн																															
	Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн																															
	Сахар, жимс																															
	Төрөл бүрийн тос, өөх																															
	Ундаа, жүүс																															
	Хүнсний ногоо																															
	Согтууруулах ундаа																															
	Тамхи																															
	Хувцас	Эрэгтэй																														
Эмэгтэй																																
Хүүхдийн																																
Орон сууц	Байрны төлбөр																															
	Ус																															
	Цахилгаан																															
Гэр ахуйн бараа																																
Эм тариа																																
Тээвэр	Такси																															
	Нийтийн тээвэр																															
	Бензин, шатахуун																															
Үйлчилгээ	Үсчин																															
	Гар утас																															
	Суурин утас																															
	Сургалтын төлбөр																															
	Ном, хэвлэл, үзвэр																															
Ахуйн хэрэглээний бараа																																
Зээлийн төлөлт																																
Амралт, баяр ёслол																																
Бусад																																
Нийт зардал																																

2 ХДК, Өрхийн санхүүгийн удирдлага, х.23.